

УДК 821.131.1.09Д. Ботеро 7.030-162.1:027.7(438.24)

ДЖОВАННІ БОТЕРО І ЙОГО “УНІВЕРСАЛЬНІ РЕЛЯЦІЇ”: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ПРАЦІ ДЛЯ РОЗУМІННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ДАВНІХ СУСПІЛЬСТВ

Богдан СТЕМПЕНЬ

*Бібліотека Жешувського університету,
вул. проф. Станіслава Пігоня, 8, м. Жешув, 35-959, Польща, тел. (017) 872-13-64,
ел. пошта: bogstep@interia.pl*

У статті йдеться про працю єзуїта Джованні Ботеро (1544–1617) “Універсальні реляції”. Окреслено біографію автора, обставини написання праці та її короткий зміст. Особливу увагу звернено на польський переклад цієї книги і на примірник польського видання, який зберігається у спеціальному фонді бібліотеки Жешувського університету.

Ключові слова: Джованні Ботеро, бібліотека Жешувського університету, спеціальний фонд, історія, географія.

Бібліотека Жешувського університету постала у 2001 р. після об’єднання бібліотек трьох вищих навчальних закладів Жешува: Вищої педагогічної школи, філії Університету Марії Склодовської-Кюрі та Інгороднього економічного факультету Сільськогосподарської академії у Кракові. Таким чином, до складу книгозбірні потрапили, зокрема, спеціальні та регіональні фонди¹.

Ця бібліотека зараз є найбільшою книгозбірнею Південно-Східної Польщі. Станом на кінець 2009 р. її фонди налічували понад 697 тис. томів окремих видань і 96 тис. томів часописів. Надзвичайно цінною збіркою є спеціальний фонд, який налічує понад 24 тис. одиниць зберігання. Найціннішими є видання, надруковані до 1800 р., серед яких є збірник проповідей, до якого входять 22 твори, що їх написали найвидатніші промовці й проповідники Речі Посполитої: Петро Скарга (1604), Шимон Високий (1614), Анджей Гронцький (1614)²; праця єзуїта Джованні Ботеро “Універсальні реляції” (1609) та інші цінні книги, зокрема: “De origine et rebus gestis polonorum libri XXX” Мартіна Кромера, видана 1555 р. у Базелі; “Constitutio Statua u przywileje na walnych seymiech koronnych od roku pańskiego aż do roku 1625 uchwalone”; видання 1596 р. “Postylla Catholica mniejsza...” Якуба Вуєка тощо.

Унікальною є багата збірка шкільних звітів, яка походить з часу перебування Галичини у складі Австрійської імперії. Це – незамінне джерело до історії тогочасної освіти³. Користування ними щодалі спрощується завдяки швидкому поступу в оцифруванні бібліотечних фондів, яке від 2007 р. здійснюється в рамках створення Підкарпатської цифрової бібліотеки⁴.

---

¹ Jagusztyń A. Zbiory specjalne Biblioteki Głównej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie // *Rola i funkcje bibliotek wyższych szkół pedagogicznych w Polsce: Materiały z Konferencji Naukowej zorganizowanej w Rzeszowie w dniach 12–13 września 1988 r.* / red. Z. Sokół. – Rzeszów, 1992. – S. 109–118.

² Biblioteka Uniwersytetu Rzeszowskiego (дани – BUR), sygn. S/1.

³ Stepien B. Sprawozdania szkolne w zbiorach specjalnych i regionaliach Biblioteki Uniwersytetu Rzeszowskiego // *Zbiory specjalne i regionalia w polskich bibliotekach naukowych i publicznych: Materiały z 3. Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Bibliotekę Główną Uniwersytetu Szczecińskiego w dniach 9–11 września 2009 r.* / red. R. Gaziński. – Szczecin, 2010. – S. 111–118.

⁴ Jaskowska B. Podkarpacka Biblioteka Cyfrowa w europeana.eu // *Gazeta Uniwersytecka.* – Rzeszów, 2010. – Nr 1 (60). – S. 17.

Цією статтею ми хочемо привернути увагу до дещо забутої особи священика, єзуїта, теолога, історика, географа, мандрівника автора політичних і релігійних творів епохи Контрреформації, в тому числі книги “Універсальні реляції, або Звичайні новини Іоанна Ботеро Бенезія”, яка є однією з найстаріших книг, які зараз знаходяться у спеціальному фонді Бібліотеки Жешувського університету⁵.

Цей стародрук заслуговує на увагу, особливо тому, що в давнину в Польщі та всій Європі загалом цю книгу вважали джерелом знань про життя суспільств у східних державах; у період бароко вона була всеохопним джерелом відомостей про них – звичайно, не завжди правдивих, іноді неправдоподібних, ба навіть фантастичних. З-поміж іншого, ця праця містить перший статистичний опис Польщі.

Попри те, що ця праця в першій половині XVII ст. мала неабияку популярність серед тодішніх читачів, до сьогодні не з'явилося жодного її окремого наукового опрацювання з боку істориків чи книгознавців, хоча цю працю вони неодноразово використовували⁶. На сьогодні маємо лише невелику доповідь Анни Новіцької-Струцької, яку вона виголосила на міжнародній науковій конференції, присвяченій фантастиці⁷.

Працю, яка стала предметом розгляду у нашій статті, написав італійський письменник, єзуїт Джованні Ботеро, якого також називали Бенезієм. Вона має дуже пишаний бароковий заголовок. Перш, ніж перейдемо до її детального аналізу, подамо її повний опис, узятий з каталогу Бібліотеки Жешувського університету.

Boter Jan

Relatiae powszechne. Albo nowiny popolite przez Jana Botera Benesivsa rozłożone na pięć części. Z włoskiego na polski język, dla uciechy rozmaitego stanu ludzi, y nabyćcia wiadomości o wszystkim prawie w pospolitości, co się na świecie dzieie: przez jednego zakonniká od Bernardinów wiemie przetłumaczone, y do druku, za pozwoleniem Starszych podáne. Cum gratia et priuilegio S. R. M. W Krakowie, w drukarni Mikołáia Lobá Roku P. 1609. w 4ce. Cześć I. k.nlb.10, s. 320.

Cześć II. 6 k. nlb., s. 118. Cześć III. 8 k., s. 212. Cześć IV. 8 k., s. 240. Cześć V. 6 k., s. 99.

Dedykacje: Cześć I Mikoł. Olesznickiemu Kasztel. Małogorskiemu. Cześć II stan. Lubomirskiemu. Cześć III Seb. Lubomirskiemu. Cześć IV X. Piotrowi Tylickiemu. Cześć V Pawłowi Mniszchowi Staroście Łukowskiemu. Każda część ma osobny tytuł z datą 1609 r. na odwrocie kart tytułowych pod herbami są wiersze na cześć na herby. Po dedyk. każdej części rejestr. Na końcu napisano, że za przywilejem J.Kr.Mci. nie wolno Książ Relatyj tych polskim językiem drukować, ani gdzieindziej drukowanych, w państwach J.Kr.M. przedawać pod winą w przywileju mianowaną.

Def.: brak str. tyt. pierwszej księgi.

Por.: Bibl. Pol. Estr. T. 13, s. 291

Prow.: I. L. Bechowiec-Adamski

2. Biblioteka WSP w Rzeszowie

⁵ BUR, sygn. ZS/2.

⁶ Див.: Bielański S. *Giovanni Botero. Historyk i pisarz polityczny epoki Kонтрреформації*. – Kraków, 1995. – S. 82–93.

⁷ Nowicka-Strucka A. Światy nieznanne i cudowne w “Relacjach powszechnych” Jana Botera (1609) // *Fantastyczność i Cudowność. Źródła Literatury Fantasy: Materiały z Międzynarodowej Konferencji zorganizowanej w Zielonej Górze przez ZKF Ad Astra w dniach 6–8 IV 2008 / red. T. Ratajczak i B. Trocha*. – Zielona Góra, 2009.

Цей опис опрацювала Ева Янкіш відповідно до обов'язкових приписів, які стосуються каталогування стародруків, що знаходяться у польських бібліотеках. Згідно з ними стародруки, видані до 1850 р., слід каталогізувати відповідно до "Бібліографії" К. Естрайхера. Для порівняння подасмо бібліографічний опис, узятий з цієї "Бібліографії".

Nazwisko i imię / hasło: Boter (Botterus) Jan Benesius Soc. J. (1540 † w Turynie 1617).

Tytuł: Relatiae powszechne. Abo nowiny pospolite przez Jana Botera Benesivsa rozłożone ná pięć części. W 1. Zamyka się Cosmographia, to iest, opisanie czterech części światá, Europy, Asiey, Afryki i Ameryki: kędy się pokázuia gránice kráiów rozmaitych w tych częściach, miastá, bogáctwá, obyczáie, y insze przymioty káżdej náciey. W 2. Zamyka się Hydrographia, to iest, opisanie morzá w pospolitości, tákże wyspow, y peninsul, aż do tego czasu ználeżionych. W 3. Zamyka się Monarchologia, to iest, dáie się spráwá o przednieyszych Monárchách na świecie. W 4. Mówi się o ludziach wszelákich sekt, ábo wiar: to iest, o Kátholikách, heretykách, żydách, pogánách y odszczepieńcách. W 5. Trákuie się o supersticiách, w ktorých żyły przedtym narody Nowego Swiátá: o śródkách téż, przez ktore tám wprowadzona iest religia chrześciańska prawdziwa, y iáko się tám pomnaża. Z włoskiego ná polski ięzyk, dla wćiechy rozmaitego stanu ludzi, y nábycia wiadomości rzeczy o wszystkim prawie w pospolitości, co się ná świecie dzieie: przez iednego zakonniká od Bernárdinów wiernie przetłumáczzone, y do druku, zá pozwoleniem Stárszych podáne. Cum gratia et priuilegio S. R. M.

Miejsce i rok wydania: W Krákwie, w drukárni Mikołaiá Lobá Roku P. 1609.

Opis/komentarz: w 4ce. Część I. k. nlb. 10. str. 320. Część II. 6 k. nlb., str. 118. Część III. 8. k. str. 212. Część IV. 8 k., str. 240. Część V. 6 k., str. 99.

Dedykacye: Część I. Mikoł. Olesznickiemu Kasztel. Małogorskiemu. Część II. Stan. Lubomirskiemu. Część III. Seb. Lubomirskiemu. Część IV. X. Piotrowi Tylickiemu. Część V. Pawłowi Mniszchowi Staroście Łukowskiemu. Tłumaczył dzieło Fr. Lencicius Ord. Minor. de Observ. Káżda część má osobny tytuł z datá 1609 r. Na końcu napisano, że za przywilejem J. Kr. Mci nie wolno Ksiąg Relatyj tych polskim ięzykiem drukowác, ani gdzieindziej drukowanych, w państwach J. Kr. M. przedawác pod winá w przywileju mianowaná. – Na odwrocie kart tytułowych pod herbami są wiersze na cześć na herby.

W dedykacyi Cz. I. X. Paulus Lencicius pisze, że lat trzy bawił przy Mit. Olesznickim. Mówi że Olesznicki był zatrzymany w stołecznem mieście moskiewskim, a jako cnotliwy syn korony z tamtąd chciał się wynieść, jednak dla złości onego narodu, otrzymác tego nie mógl. – Dzieło to przelożone za powodem i za pomocą Olesznickiego do druku podáne. – W Cz. I. Polonia idzie od str. 146–152. gdzie charakter i życie Polaków opisane. – W dedykacyi Seb. Lubomirskiemu części III, powiada, że gdy był z M. Oleśnickim w Moskwie, wolny od zabaw kapłańskich, nie mogąc służyć zbawieniu tamtego narodu, dla tyraństwa Cara Szujskiego, te książki przelożył. Potem gdy za staraniem Króla J. M. i za postrachem żołnierstwa polskiego, którzy na trzeci rok więzienia naszego, po pod stateczne miasto moskiewskie przyszli, wybawieni, prosili o druk tej książki. – W części 3ciej idzie: Król polski. Bogactwa króla. Rządy polskie. Potężność Królestwa. Pograniczni Panowie z królem polskim. Wielki Kniaź Moskiewski. (do str. 65). – W części 4tej o sektach, znajdujác się wiadomości do polskich rzeczy od str. 112–120. Liwlanty. Polska Wielka i Mała. Litwa. Żmudź. Ruś Czerwona. Mazowsze. – Dedykujác Mniszkowi księgę 5tą znowu powiada o ich wspólnej niewoli i więzieniu, o widzeniu orła dwoistego strącanego przez inne orły etc.

Bandkie H. dr. I. 190.

Локалізація: Chreptow. – Czartor. – Dzików. – Jagiell. – Krasieńs. – Ossol. – Raczyns. – Uniw. lwows. – Zielińs.

Цаловіс:

Boter (Botterus) Jan Benesius Soc. J. (1540 † w Turynie 1617).

Relatiae powszechne. Abo nowiny pospolite przez Jana Botera Benesivsa rozłożone ná pięć części. W 1. Zamyka się Cosmographia, to iest, opisánie czterech części światá, Europy, Asiey, Afryki i Ameryki: kędy się pokazują granice kráiów rozmaitych w tych częściach, miastá, bogáctwá, obyčajie, y insze przymioty káżdzej náciey. W 2. Zamyka się Hydrographia, to iest, opisánie morzáz w pospolitości, tákże wyspów, y peninsuł, aż do tego czasu ználezionych. W 3. Zamyka się Monarchologia, to iest, dáie się spráwá o przedniey-szych Monárchách na świecie. W 4. Mówi się o ludziách wszelákich sekt, ábo wiar: to iest, o Kátholikách, heretykách, żydách, pogánách y odszczepieńcách. W 5. Tráktuie się o supersticiách, w których żyły przedtym narody Nowego Swiátá: o śródkách też, przez ktore tám wprowadzona iest religia chrześciáńska prawdziwa, y iáko się tám pomnaża. Z włoskiego ná polski ięzyk, dla wćiechy rozmaitego stanu ludzi, y nábyčia wiadomości rzeczy o wszytkim prawie w pospolitości, co się ná świecie dzieie: przez iednego zakonniká od Bernárdinów wiernie przetumáczzone, y do druku, zá pozwoleniem Starszych podáne. Cum gratia et priuilegio S. R. M.

W Krácowie, w drukárni Mikołáiiá Lobá Roku P. 1609.

w 4ce. Część I. k. nlb. 10. str. 320. Część II. 6 k. nlb., str. 118. Część III. 8. k. str. 212. Część IV. 8 k., str. 240. Część V. 6 k., str. 99.

Dedykacye: Część I. Mikoł. Olesznickiemu Kasztel. Małogorskiemu. Część II. Stan. Lubomirskiemu. Część III. Seb. Lubomirskiemu. Część IV. X. Piotrowi Tylickiemu. Część V. Pawłowi Mniszchowi Staroście Łukowskiemu. Tłumaczył dzieło Fr. Lencicius Ord. Minor. de Observ. Káżdą część ma osobny tytuł z datá 1609 r. Na końcu napisano, że za przywilejem J. Kr. Mci nie wolno Ksiąg Relatyi tych polskim ięzykiem drukować, ani gdzieindziej drukowanych, w państwach J. Kr. M. przedawać pod winá w przywileju mianowaná. – Na odwrocie kart tytułowych pod herbami są wiersze na cześć na herby.

W dedykacyi Cz. I. X. Paulus Lencicius pisze, że lat trzy bawił przy Mit. Olesznickim. Mówi że Olesnicki był zatrzymany w stołecznem mieście moskiewskiem, a jako cnotliwy syn korony z tamtąd chciał się wynieść, jednak dla złości onego narodu, otrzymać tego nie mógl. – Dzieło to przełożone za powodem i za pomocą Olesznickiego do druku podáne. – W Cz. I. Polonia idzie od str. 146–152. gdzie charakter i życie Polaków opisane. – W dedykacyi Seb. Lubomirskiemu części III, powiada, że gdy był z M. Oleśnickim w Moskwie, wolny od zabaw kapłańskich, nie mogąc służyć zbawieniu tamtego narodu, dla tyraństwa Cara Szujskiego, te ksiáżki przełożył. Potem gdy za staraniem Króla J. M. i za postrachem żołnierstwa polskiego, którzy na trzeci rok więzienia naszego, po pod stateczne miasto moskiewskie przyszli, wybawieni, prosili o druk tej ksiáżki. – W części 3ciej idzie: Król polski. Bogactwa króla. Rzády polskie. Potężność Królestwa. Pograniczni Panowie z królem polskim. Wielki Kniáz Moskiewski. (do str. 65). – W części 4tej o sektach, znajdując się wiadomości do polskich rzeczy od str. 112–120. Liwlanty. Polska Wielka i Mała. Litwa. Żmudź. Ruś Czerwona. Mazowsze. – Dedykując Mniszkowi księgę 5tá znowu powiada o ich wspólnej niewoli i więzieniu, o widzeniu orła dwoistego strácanego przez inne orły etc.

Bandkie H. dr. I. 190.

Chreptow. – Czartor. – Dzików. – Jagiell. – Krasieńs. – Ossol. – Raczyns. – Uniw. lwows. – Zielińs.*

* Поданий вище опис праці Д. Ботеро з “Бібліографії” К. Естрайхера взято з розміщеної в Інтернеті Старопольської бази.

Без сумніву, Джованні Ботеро належав до грона найвидатніших політичних і релігійних авторів, які працювали в Італії на зламі XVI–XVII століть. Саме він у праці “Della Ragion di Stato” вперше вжив термін “державний інтерес”, який використовують і сьогодні. Д. Ботеро був представником школи “політичного єзуїтизму”. Він належав до числа найближчих співробітників кардиналів Карло і Федеріко Борромео, а також виконував функції секретаря герцога Савойського Карла Емануїла I⁸. Крім того, він був таємним інформатором королів Іспанії.

Передусім він був прихильником ідеї Контрреформації. У пам’яті сучасників і наступників він залишився не тільки як автор загальновідомої тоді праці “Універсальні реляції”, яку було перекладено багатьма мовами, в тому числі польською, але в першу чергу як один із полемістів Нікколо Макіавеллі⁹. У своїх численних працях Д. Ботеро пропагував і радив тогочасним можновладцям використання засад “prudenza”, тобто розважливості й поміркованості.

Д. Ботеро був різним чином пов’язаний з Польщею XVI і XVII століть. Зокрема, він підтримував тісні контакти з багатьма поляками, у своїх політичних, релігійних, географічних та історико-біографічних працях часто піднімав теми, пов’язані з історією Польщі. Серед постатей, яким Д. Ботеро присвятив у своїй творчості значну увагу, було багато тогочасних знаменитостей, у тому числі перший елекційний король Речі Посполитої Генріх Валуа, згодом – король Франції Генріх III¹⁰.

Д. Ботеро народився 1544 р. у П’ємонті, в місцевості Бене-Ваджієнна, вже в античні часи відомій як Августа Багієннорум. Його батька звали Франческо, імені його матері ми не знаємо. Батьки Д. Ботеро не були багатими, їхній майновий стан оцінювали як “скромний” (“di modesta condizione”).

Завдяки протекції свого дядька, єзуїта Джовенале Ботеро, молодий Джованні у віці 15 років, тобто у 1559 р., розпочав навчання у столиці Сицилії – Палермо, в тамтешній єзуїтській колегії. Рік по тому, після смерті дядька, він вирішив покинути цю місцевість, однак залишився в ордені єзуїтів. У 1560 р. він прибув до Риму, де продовжив здобувати освіту у славетній Римській колегії.

У 1560–1569 рр. він вивчав, а потім викладав риторику у єзуїтських колегіях в Амелії, Мачераті, Бійомі, а також у Парижі. Далі, у 1569–1580 рр., він був пов’язаний з колегіями у Мілані, Генуї та Турині. Під час перебування в Парижі Д. Ботеро від самого початку нав’язав дуже хороші стосунки з поляками, серед яких були представники заможних і впливових родин Костків і Конопаських. Зокрема, він був знайомий з Пьотром Косткою¹¹.

Близько 1574 р. Д. Ботеро прийняв священство. 12 грудня 1580 р. він вийшов з ордену єзуїтів і після короткого періоду, протягом якого він виконував обов’язки вікарія в Луїно, опинився в оточенні архієпископа Міланського, кардинала Карло Борромео¹². У цей час він також став членом конгрегації, заснованої цим кардиналом. В апараті архієпископа Мілану Д. Ботеро залишався протягом 1582–1584 рр.

⁸ Karol Emanuel I Wielki (1562–1630) // *Słownik biograficzny historii powszechnej do XVII stulecia* / red. S. Arnold. – Warszawa, 1968. – S. 236.

⁹ Machiavelli (Makiawel) Niccolo (1469–1527) // *Ibidem*. – S. 300–301.

¹⁰ Henryk III De Valois (1551–1589) // *Ibidem*. – S. 178–179.

¹¹ Tomczyk A. Kostka Piotr h. Dąbrowa (ok. 1532–1595) // *Polski Słownik Biograficzny* (далі – PSB). – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1969. – Т. XIV/2, zes. 61. – S. 353–355.

¹² Kuźmak K. Karol Boromeusz św. Kard. Ur. 2 X 1538 w Aronie (Piemont), zm. 3 XI 1584 w Mediolanie // *Encyklopedia Katolicka* (далі – EK) / red. A. Szostak i in. – Lublin, 2000. – Т. VIII. – К. 859–862.

У 1582 р. він здобув теологічну освіту в Павійському університеті. Тоді він, зокрема, познайомився з кардиналом Анджеем Баторієм (1563–1599)¹³, племінником короля Речі Посполитої Стефана Баторія¹⁴, з яким листувався. Познайомився він і з кардиналом Вінченцо Лауро, який відіграв неабияку роль в історії дипломатичних стосунків Апостольської столиці і шляхетської Речі Посполитої: у 1574–1578 рр. він виконував обов'язки папського нунція в Речі Посполитій.

У 1585 р. Д. Ботеро здійснив свою першу серйозну дипломатичну подорож до Франції, за дорученням герцога Савойї Карла Емануїла I. Після її завершення він, однак, не повернувся до Турину, а поїхав до Мілану, де знову нав'язав контакти з родиною Борромео і став вихователем молодого графа Федеріко Борромео. У вересні 1586 р. Д. Ботеро разом із ним виїхав до Риму, і залишався там (а точніше, в Апостольській столиці) протягом 1587–1598 рр., будучи секретарем кардинала Федеріко Борромео.

Протягом цього періоду він багато писав і вів обширну кореспонденцію, зокрема, написав твір “Про державний інтерес” (“Della Ragion di Stato”). Про тогочасне місце Д. Ботеро у суспільстві свідчать, наприклад, його контакти з одним із найвидатніших поетів тієї епохи – Торквато Тассо¹⁵.

Як секретар і радник кардинала Федеріко Борромео, Д. Ботеро брав участь у чотирьох конклавах, а саме: у 1590 р. (7–15 вересня, на якому папою обрали Урбана VII¹⁶, і 6 жовтня – 5 грудня, коли папою став Григорій XIV¹⁷), 1591 р. (27–29 жовтня – вибір Іннокентія IX¹⁸) і 1592 р. (10–30 січня, коли обрали Климентія VIII¹⁹). Цей досвід допоміг Д. Ботеро вникнути в питання механізмів здійснення влади, яким він присвятив окремий трактат “Служба кардинала” (“Dell’ufficio del Cardinale”), опублікований у Римі 1599 р.

У цій же ролі Д. Ботеро здійснив низку дипломатичних подорожей до різних італійських держав. З цих часів залишилася його кореспонденція, яка зараз зберігається у міланській Амброзіанській бібліотеці.

Ще донедавна дуже серйозну дослідницьку проблему становили згадані подорожі Д. Ботеро. Клопоти дослідникам створив сам Д. Ботеро, оскільки написав у присвяті, адресованій князеві Сабаудії Карлу Емануїлу I, яка передувала “Універсальним реляціям”: “...закінчив я багаторічну мандрівку [...], під час якої обійшов одну та іншу частину Землі, вивчаючи розташування країн і звичаї людей, сили Королів і (те, що спонукало мене до цього заходу) стан Християнської Релігії у світі [...] викладаю Підсумок усіх цих моїх подорожей, і все те, чого навчився, у цих Універсальних Реляціях”.

Сьогодні, завдяки найновішим дослідженням, ми знаємо, що це лише метафора. Насправді протягом 1589–1596 рр. Д. Ботеро перебував головню в Римі, а свою мандрівку він здійснював, читаючи тогочасні книги, які описували подорожі навіть найбільш віддаленими краями. Інформацію для своєї праці він черпав і з відомостей з усього християнського світу, які надходили до Апостольської столиці, зокрема з християнських місій, які діяли на щойно відкритих європейцями землях, у першу чергу з єзуїтських місій.

¹³ Gemma T. Batory Andrzej (1563–1599) // *PSB*. – Kraków, 1935. – Т. I. – С. 351–353.

¹⁴ Besela J., Biedrzycka A. Stefan Batory (Bathory Istvan) (1533–1586) // *PSB*. – Warszawa; Kraków, 2004. – Т. XLIII/1, zesz. 176. – С. 114–129.

¹⁵ Polak R. Tasso Torquato, 11 III 1544 Sorrento – 25 IV 1595 Rzym // *Mały Słownik Pisarzy Włoskich* (далі – *MSPW*) / red. M. Brahmer i in. – Warszawa, 1969. – С. 190–192.

¹⁶ Urban VII. 1590 // Kowalski J. W. *Poczet papieży*. – Warszawa, 1985. – С. 147.

¹⁷ Grzegorz XIV. 1590–1591 // *Ibidem*.

¹⁸ Innocenty IX. 1591 // *Ibidem*.

¹⁹ Klemens VIII. 1592–1605 // *Ibidem*. – С. 147–148.

У 1603–1606 рр. за дорученням герцога Савойського Д. Ботеро перебував при іспанському дворі. У цей час він побував у Мадриді, Барселоні, Бургосі, Валенсії, Аранхуесі й Тордесільясі. Після повернення до Італії у 1610 р. він поступово відійшов у тінь тогочасної політики. Останні роки свого життя він присвятив літературній творчості й написанню трактатів. Джованні Ботеро помер 23 червня 1617 р. в Турині і був похований у тамтешньому єзуїтському соборі св. Мартина²⁰.

Найбільшу славу і популярність він здобув завдяки всесторонній, як на ті часи, історично-географічній праці, яка, по суті, була описом усього відомого тоді світу – “Універсальним реляціям”. Цю працю Д. Ботеро написав у 1591–1595 рр., а вперше опублікував 1596 р., об’єднавши таким чином усі чотири її частини.

Тут варто звернути увагу на те, що вже 1584 р. Д. Ботеро здійснив спробу укладення релігійної географії усього відомого тоді світу. Йдеться про лист, адресований кардиналові Антоніо Караффі – “De Catholicae religionis vestigiis atque argumentis, quae vel Lusitaniae in India, vel Castellani in novo orbe invenerunt”. У цьому листі автор писав про сліди християнського культу, які нібито віднайшли європейці, що здійснювали відкриття в Європі та Азії. На цей лист варто звернути увагу, тому що він демонструє широке коло зацікавлень Д. Ботеро, яке, зокрема, видно в “Універсальних реляціях”.

Безсумнівно, основним мотивом, яким керувався автор цієї праці, опрацьовуючи масив тогочасної історико-географічної інформації, були зміни, пов’язані з розширенням обрію знань і нових можливостей людини, які розкрилися перед нею у XVI ст. Не дивно, що Д. Ботеро помістив в “Універсальних реляціях” надзвичайно реалістичний опис тогочасного світу, з великою кількістю подробиць, завдяки чому склалося враження, що автор особисто відвідав місця, які описує. Насправді ж особисто він відвідав лише частину Європи – Італію, Францію та Іспанію. Про інші частини світу він дізнавався передусім під час свого перебування в Римі завдяки звітам, які надходили до Апостольської столиці з єзуїтських місій.

Від моменту публікації “Універсальні реляції” мали надзвичайний успіх серед читачів. У зв’язку з цим дуже швидко було здійснено переклади цієї праці європейськими мовами: французькою, англійською, німецькою, іспанською і навіть польською.

Д. Ботеро присвятив “Універсальні реляції” своєму покровителю, герцогу Савойському Карлу Емануїлу I. Венеціанське видання було надруковано 1596 р. у друкарні Джорджо Ангельєрі, який працював у Венеції та Віченці. У 1562–1600 рр. його друкарня випустила у світ 42 видання, авторами яких були італійські історики (наприклад, Франческо Джиккардіні²¹) та відомі поети – Франческо Петрарка²², Джованні Боккаччо²³ і Торквато Тассо.

Це венеціанське видання стало підставою для перекладу польською, який за досить незвичних і драматичних обставин здійснив бернардинець Павел Ленчицький²⁴. Він брав участь у поході Лжедмитрія I на Москву, і разом з польським посольством потрапив в ув’язнення на так званому Посольському дворі. До того, як потра-

²⁰ Детальніше див: Bielański S. *Giovanni Botero. Historyk i pisarz polityczny epoki Kontrreformacji*. – Kraków, 1995. З цієї праці запозичено всі подані вище відомості, які стосуються життя і творчості Д. Ботеро.

²¹ Brahmer M. Guicciardini Francisco (1483–1540) // *MSPW*. – S. 105–106.

²² Brahmer M. Petrarca Francisco, 20 VII 1304 Arezzo – 19 VII 1374 Arqua // *Ibidem*. – S. 155–158.

²³ Brahmer M. Boccaccio Giovanni, 1313 Certaldo (Toskania) – 21 XII 1375 Certaldo // *Ibidem*. – S. 32–34.

²⁴ Tazbir J. Łęczycycki (Lancicius) Paweł (1572–1642) // *PSB*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1973. – Т. XVIII/2, zes. 77. – S. 350–351.

пити в російський полон, П. Ленчицький двічі був у Римі (у 1600 і 1604 рр.), звідки і привіз працю Д. Ботеро. Він узяв її з собою до Москви, і там польський посол, каштелян малогоський Миколай Олесницький²⁵ порекомендував перекласти цю працю польською мовою.

Сам П. Ленчицький у передмові до цієї праці ствердив: “Я переклад здійснив, як міг. Бажання не бракувало, щоб краще перекласти ці речі: але і незнання моє, і складнощі, і Видання Примірника Венеціанського не дало змоги. Потім, можливо, виправлю, якщо Бог дасть здоров’я. Друкар також не був Поляком, як і я не Італієць: а у нас в Польщі, як і в Венеції та Німеччині, не новина, що бувають помилки”.

У другому виданні польського перекладу книги Д. Ботеро (1613) перекладач у цьому місці додав: “Виправив цього другого разу, що міг, хоча не міг мати Примірника Італійського виправленого: Милі я теж перевів тут на Польські, перерахувавши 5 Італійських в одну Польську, крім деяких місць, де потрібно було залишити Італійські. Лье, або ж Французькі милі, мають у собі три Італійські. Великі числа теж виразніше перевів, знаючи, що не кожен міг зрозуміти рахунок тисячами”. Цікаво пояснив П. Ленчицький і свій намір донести до поляків цей дуже популярний тоді в Європі географічний трактат: “Тим та іншим речам придивлявся я, і використовував для цього різні способи, а серед них і Книги Італійські Ботерові, які він написав про цілий світ, і про частини його, про море і про острови, і маючи з них немало втіху, розумів я, що й для інших мусив би вдячну річ зробити, якби цю книгу Польською переклав”.

Перше польське видання “Універсальних реляцій” вийшло друком у Кракові 1609 р., а друге – у 1613 р., обидва – у друкарні Миколая Лоба²⁶. Незвичним для польського перекладу є те, що П. Ленчицький не додав до нього жодних своїх зауважень, коментарів тощо, а обмежився точним перекладом з італійської. Незважаючи на те, що видання охоронялося “З милістю і привілеєм Й. К. М.”, це не перешкодило численним передрукам у різних друкарнях, оскільки книга мала великий попит серед тогочасних польських читачів. Чергове польське перевидання відбулося 1659 р., книга з’явилася під назвою “Театр світу”, її видала друкарня братів Ленчевських.

Польські переклади праці Д. Ботеро відіграють досить істотну роль у розвитку польської географічної літератури. На початку XVII ст. ця праця потіснила існуючий до того часу еталон викладу географічних знань, яким, безсумнівно, була “Хроніка світу” Марціна Бельського²⁷. Безпосередні посилання на “Універсальні реляції” знаходяться у працях Якуба Казімежа Гаура²⁸ та в “Нових Афінах” Бенедикта Хмельовського²⁹.

²⁵ Wiktusiak A. A. Oleśnicki Mikołaj h. Dębno (ok. 1558–1629) // *PSB*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. – T. XXIII/4, zesz. 99. – S. 771–773.

²⁶ Bandtkie J. S. *Historia drukarni krakowskich od zaprowadzenia druków do tego miasta aż do czasów naszych. Wiadomością o wynalezieniu sztuki drukarskiej poprzedzona*. – Kraków, 1815. – S. 440–442; Barycz H. *Miscellanea staropolskie // Pamiętnik Literacki*. – 1952. – R. 43. – Z. 1–2, s. 543–546; Lob Mikołaj (XVI/XVII), drukarz i wydawca krakowski // *Historia Nauki Polskiej* / red. B. Suchodolski. – T. VI: Dokumentacja Bio – Bibliograficzna. Indeks Biograficzny Tomu I i II, oprac. L. Hajdukiewicz. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. – S. 363; *Encyklopedia Wiedzy o Książce* / red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trz Nadłowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1971. – K. 1416.

²⁷ Chrzanowski I. Bielski (pierwotne nazwisko: Wolski), Marcin, herbu Prawdzic (1495–1575) // *PSB*. – Kraków, 1936. – T. II. – S. 64–66.

²⁸ Podraza A. Haur Jakub Kazimierz (1632–1709) // *PSB*. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1960. – T. IX. – S. 311–312.

²⁹ Ogrodziński W. Chmielowski Joachim Benedykt (1700–1763) // *PSB*. – Kraków, 1937. – T. III. – S. 341–342.

“Універсальні реляції” описують увесь відомий станом на другу половину XVI ст. суходіл. Однак варто зазначити, що автор по-різному ставився до описаних ним народів та їхньої ролі. На перший план він висунув народи Європи, особливо підкресливши їхні військові та цивілізаційні досягнення.

Польський переклад книги Д. Ботеро потрапив до бібліотеки Жешувського університету з колишньої бібліотеки Вищої педагогічної школи в Жешуві. Цій бібліотеці стародрук подарувала професор Яніна Венгер (співробітник Інституту польської філології Вищої педагогічної школи у Жешуві у 1984–1998 рр.), яка отримала його від удови останнього власника Адамова – Анни Беховец. У родині Беховців цю книгу зберігали більш як 300 років, передаючи з покоління в покоління, вона пережила численні війни, пожежі, суспільні та політичні зміни.

Остання власниця померла в Любомежі 1966 р. і була похована на тамтешньому цвинтарі³⁰. Вона була дуже шанованою і популярною серед сільської громади, яка під час земельної реформи і парцеляції Адамова виявила щодо колишньої власниці розуміння і доброзичливість: народна влада дозволила їй і надалі мешкати в маєтку; було визнано її право власності на меблі, начиння і бібліотеку, а також велику кількість інших родинних пам'яток. У 1944 р., під час евакуації, вона виїхала на колишні німецькі території, приєднані після Другої світової війни до Польщі, де спочатку оселилась у селі Олешна Подгурська, а потім – у Любомежі, який знаходився в межах тогочасного Єленьогурського воєводства. Після відкриття там Педагогічного ліцею в 1946 р. вона почала працювати в ньому на посаді вчительки російської мови, і викладала до виходу на пенсію у 1948 р. Перед смертю вона заповіла всі родинні пам'ятки своїм опікунам, Марії і Станіславу Мурдзам – родичам професора Яніни Венгер, яка, у свою чергу, подарувала книгу у 1985 р. бібліотеці Вищої педагогічної школи в Жешуві, збагативши цим наш скромний фонд стародруків. Тут варто зауважити, що жешувські бібліотеки не можуть похвалитися великою кількістю подібних видань, тому кожне таке надбання є надзвичайно цінним подарунком, який заслугоує на особливе визнання і публічну подяку³¹.

Історія жешувського примірника книги Д. Ботеро підтверджує давнє римське прислів'я, яке у III ст. н. е. висловив Теренціан Мавр Африканський у поемі “Про літери, склади і метри”: “Pro capto lectoris habent sua fata libelli”, тобто завдяки читанню (читачам) формуються долі книжок. Цю максиму можна розуміти і по-іншому: свої долі мають і люди, і книги, адже люди формують долю книжок³².

Жешувський примірник книги Д. Ботеро має типову оправу, характерну для своєї епохи, а також оздоблення: дереворити, заставки, друкарські рамки – типові для пізнього Ренесансу і раннього бароко. На жаль, у ньому бракує титульного аркуша першої книги.

Ця праця є надзвичайно цікавою, хоч і дещо призабутою. Це одна з найбільш популярних книг першої половини XVII ст., яка містить усі тогочасні базові знання про світ і людей, тобто повні географічні, суспільно-політичні, релігійні та звичаєві відомості тодішнього часу. Праця Д. Ботеро є енциклопедією в сучасному значенні цього слова, призначеною “для людей, які прагнуть знати про речі, що знаходяться далеко від їхніх очей” – як можемо прочитати у підзаголовку “Частини другої”.

³⁰ Ampel T. Profesor Janina Wegier // *Z polszczyzny historycznej i współczesnej* / red. T. Ampel. – Rzeszów, 1997. – S. 7–8.

³¹ Polańska M. Cenny dar dla Biblioteki Uczelnianej // *Ibidem*. – S. 9–12.

³² Sokół Z. “...habent sua fata libelli” // *Widnokrąg*. – 1985. – Nr 17 (823). – 17 lipca.

Як пояснив сам перекладач П. Ленчицький, цю працю було перекладено з італійської мови на польську “для втіхи людей різних станів і отримання відомостей про все, що є в повсякденні і що на світі діється”.

“Універсальні реляції” складаються з п’яти частин, або, говорячи сучасною мовою – томів, які у свою чергу поділяються на книги, розділи й підрозділи.

Перша частина складається з чотирьох книг і стосується географії світу. У першій книзі міститься опис Європи, який відкривають тогочасні найбільші держави: Франція, Італія та інші. Серед них фігурує і Річ Посполита, якій автор присвятив окремий розділ, що становить 22 сторінки. Він складається з підрозділів, присвячених Мало-польщі, Великопольщі, Мазовії, Жемайтії, Курляндії, Лівонії, Литві та Волині. Друга книга містить опис Азії та держав, які знаходилися на її території: Татарії, Китаю, Індостану, Персії й Арабії. Третя книга містить опис Єгипту, Ефіопії, Конго і низки інших великих і малих африканських держав, щодо яких відомі лише їхні назви.

Другу частину “Реляцій” присвячено морським справам, де “описано морські прикмети, а також острови, що їх до цього часу в різних морях знайдено”.

Третю частину, яка складається з двох книг, автор присвятив суспільно-адміністративному устрою країн, описаних у першій частині. У деяких виданнях вона отримала окремий заголовок “Монархоманія”, у ній ідеться про “кращих правителів, які є на світі, про причини їхньої могутності і про багатство їхніх держав”. Цю працю відкривають розмірковування щодо держави, влади та уряду в дусі Н. Макіавеллі. Після них іде опис устрою Франції, Англії, Данії та інших держав. Устрій тогочасної Речі Посполитої розглядається в окремому розділі під заголовком “Король Польщі”, в якому автор звернув увагу на специфіку її устрою, де король мав небагато повноважень, а країною керувала шляхта. Книга третя присвячена монархіям Азії, Африки і арабського світу, а книга четверта – Туреччині.

Найбільш об’ємною є четверта частина, присвячена справам віри і релігії. Вона складається з трьох книг, в яких автор описує представників різноманітних віросповідань і сект. Д. Ботеро присвятив цю працю краківському єпископові Пьотру Тиліцькому³³. Польщу було описано в першій книзі четвертої частини, в котрій автор, описуючи різноманіття релігій і народностей, не схвалював пануючої в той час у Польщі свободи віровизнань і релігійної толерантності. Другу книгу присвячено “ідолопоклонникам” Японії, Китаю, Індії та інших країн Сходу, а третю – релігіям решти світу.

В останній, п’ятій частині “Універсальних реляцій” автор описує “забобони, в яких раніше жили люди Нового Світу”, а також засоби і способи, які використовували під час їхнього навернення до християнства, і діяльність католицьких місій. Окрему, четверту книгу автор присвятив “наверненню Бразилії”.

На цьому закінчується праця Джованні Ботеро, одна з найбільш відомих і популярних у Європі першої половини XVII ст. Цю працю було видано і під іншими назвами: “Новини звичайні”, або “Опис світу”.

Переклад з польської Ігоря ПЕТРІЯ

³³ Tylicki Piotr (1543 – 13 VII 1616) // Nitecki P. *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999*. Słownik biograficzny. – Warszawa, 2000. – K. 457.

GIOVANNI BOTERO AND HIS 'UNIVERSAL RELATIONS': ROLE AND IMPORTANCE OF HIS WORK FOR THE UNDERSTANDING OF EVERYDAY LIFE IN ANCIENT CIVILIZATIONS

Bogdan STEMPIEŃ

*Rzeszów University Library,
8, Prof. Stanislaw Pigoń Str., Rzeszów, 36-959, Poland, tel. (017)872-13-64,
e-mail: bogstep@interia.pl*

The article dwells upon the work of Jesuit Giovanni Botero (1544–1617) 'Universal Relations'. The article outlines biography of the author, conditions under which he wrote 'Universal Relations' and its summary. Special attention is focused on the Polish translation of the book and the copy of Polish edition stored in special stacks of Rzeszów University Library.

Key words: Giovanni Botero, Rzeszów University Library, special fund, history, geography.

ДЖОВАННИ БОТЕРО И ЕГО “УНИВЕРСАЛЬНЫЕ РЕЛЯЦИИ”: РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТРУДА ДЛЯ ПОНИМАНИЯ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ДРЕВНИХ ОБЩЕСТВ

Богдан СТЕМПЕНЬ

*Библиотека Жешувского университета,
ул. проф. Станислава Пигоня, 8, г. Жешув, 35-959, Польша, тел. (017) 872-13-64,
эл. почта: bogstep@interia.pl*

В статье рассказывается о труде иезуита Джованни Ботеро (1544–1617) “Универсальные реляции”. Описана биография автора, обстоятельства написания труда и его краткое содержание. Особенное внимание обращается на польский перевод этой книги и на экземпляр польского издания, хранящийся в специальном фонде библиотеки Жешувского университета.

Ключевые слова: Джованни Ботеро, библиотека Жешувского университета, специальный фонд, история, география.

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2013

Прийнята до друку 15.09.2013